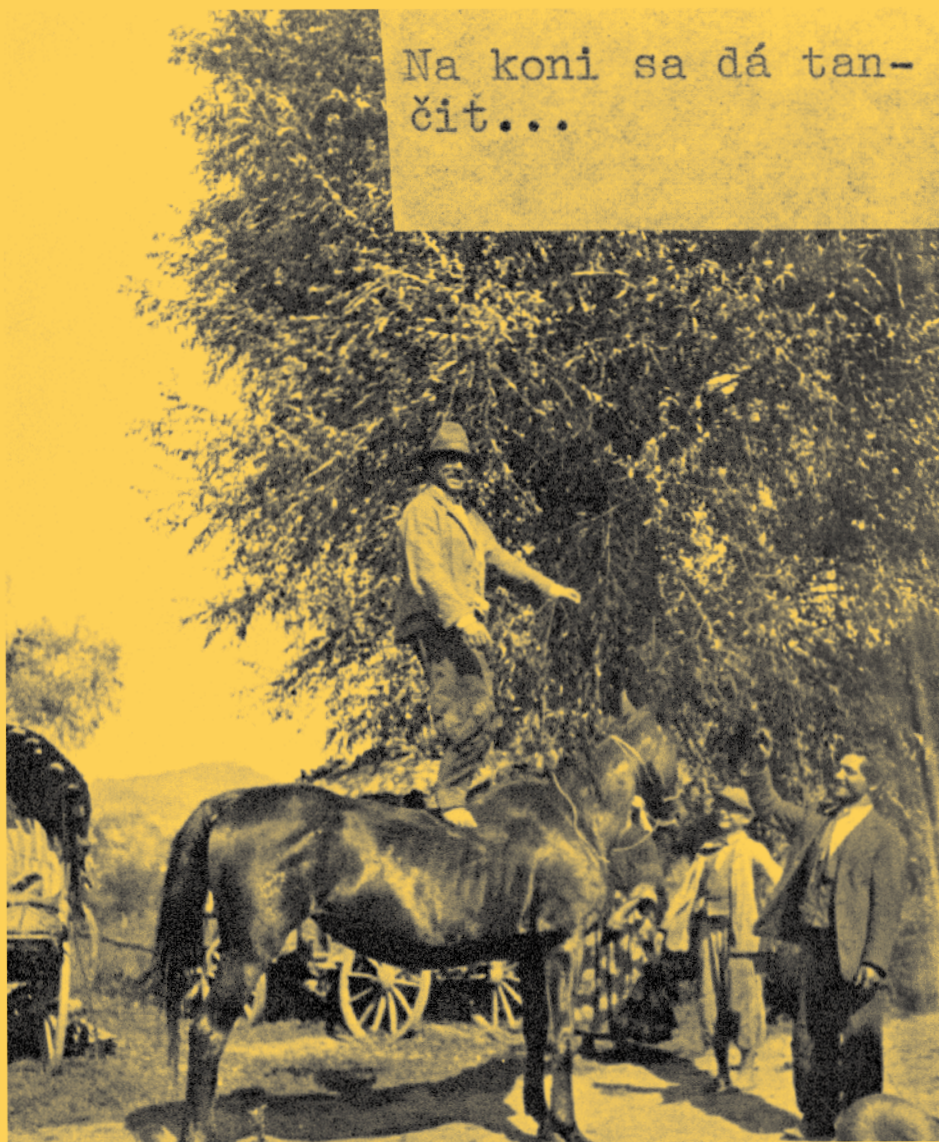

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2016

Na koni sa dá tan-
čiť...

Romano džaniben

časopis romistických studií | 23. ročník | 2/2016

Na obálce:

Borovanští Romové zachyceni Jozefem Kolarčíkem-Fintickým ve Finticích u Sekčova.

Muže na koni se nepodařilo identifikovat. Muž pod koněm je borovanský Rom přezdívaný Dadki, vedle něj stojí jeho syn Partyty. Identifikovala je Dadkiho nejmladší dcera Sedra narozená ve čtyřicátých letech 20. stol., nyní žijící ve Velké Británii. | Autor: Jozef Kolarčík-Fintický | Uložení originálu: Slovenská národná knižnica - Literárny archív; sign. A XXVI-489; fotografie: „Cigán tancuje na koni“, Fintice pri Sekčove.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

- Markéta Hajská
„Polokočovníci“ / Migrační trajektorie olašských Romů
na Prešovsku od poloviny 19. století až do zániku kočování 7
- Jan Ort
Migrace z východoslovenské vesnice.
Historický přehled a současné modely 39
- Plamena Stojanová
Sociální a ekonomické změny v životě bulharských
„občanů cikánského původu“ (1944–1989) 71

NERECENZOVANÁ ČÁST

- Milada Závodská a Lada Viková
Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války
v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita
a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946 107
- Pavel Kubaník, Jan Ort
Sas o ľudos pre bida. Paľis imar lokores avilam ke amende,
the o gadže the o Roma. / Lidé na tom byli špatně.
Potom už jsme pomaloučku přišli k sobě, i gádžové i Romové.
Rozhovor s paní Zuzanou Sivákovou 125
- Jan Ort
O Roma Miroľatar / Romové z Miroľe 145
- Andrej Giňa a Stáňa Miková
Pozdravy do/z Rokycan 159
- RECENZE | ANOTACE 193**

O Roma Miroľatar / Romové z Miroľe

Vyprávění paní Zuzany Sivákové (1932–2014) je dalším doplněním do mozaiky osudů Romů za druhé světové války na Slovensku.¹ Rozhovor otiskžený na předcházejících stranách se dotýká událostí ve vícero vesnicích svidnického okresu. Jedná se především o obec Miroľa, odkud paní Siváková pocházela a odkud byla její rodina v době válečných bojů evakuována. V některých pasážích jsou ovšem, snad i díky vstupům jejího syna, Jána Siváka (*1953), popisovány také válečné události v obci Nižný Komárnik, kam se paní Siváková po válce přivdala a kde byl celý rozhovor zaznamenán. Na tomto místě není prostor pro rozsáhlejší historicko-antropologickou studii, omezím se tak především na doplnění válečných událostí vyplývající z výpovědí dalších romských pamětnic a jednoho pamětníka pocházejících ze svidnického okresu a z rozhovorů s příbuznými paní Sivákové. Text rozšiřuji také o reflexi postavení miroľských Romů v rámci okresu, a o některé písemné pramenné stopy.

Miroľa

Zuzana Siváková se narodila v roce 1932 Michalovi Grundzovi a Terezii Horváthové jako jedno z jejich sedmi dětí. Na svém přátelství s neromskými děvčaty ilustruje dobré vztahy Romů se starousedlíky v obci. Pro celý rozhovor je současně příznačné zmírňování hranice mezi Romy a Neromy. Paní Siváková vedle akcentace dobrých vztahů připomíná, že za války i po válce na tom byli špatně všichni, Romové i Neromové. Před válkou žila v Miroľi jediná romská rodina, dnes již v Miroľi nežije z Romů nikdo. Děti Michala Grundzy a Terezie Horváthové po válce postupně odešly do okolních vesnic (Nižný Komárnik, Krajná Poľana, Hunkovce; resp. do Čech – Duchcov, Praha). Na Slovensku však jejich potomci žijící ve svidnickém okrese dodnes v některých kontextech odkazují ke svému původu, a udržují tak kategorii *mirolakere Roma* / „miroľští Romové“ relevantní. Lidé, kteří se jako miroľští Romové identifikují, tak činí především v situacích, kdy chtějí zdůraznit historickou kontinuitu dobrých vztahů své rodiny s neromskými sousedy a připomenout a objasnit tak vlastní schopnost přizpůsobit se neromskému stylu života. V Nižném Komárniku přejímají podobný typ argumentace i neromští vesničané, když tvrdí, že tito Romové mají „lepší návyky“, protože jejich předci nevyrostali v osadě, ale ve vesnici mezi gádži. Zajímavá je zmínka paní Sivákové o vzájemném kmotrovství s neromskými vesničany.

¹ K tomu především Hübschmannová (2005). K významu osobních svědectví ve studiu historie Romů pak Sadílková (2016 – poválečná historie Romů; 2015 – Romové za 2. světové války).

„Když jsme byli malí, když jsme se narodili, gádžové nám chodili za kmotry a moje máma chodila zase gádžům.“

Kmotrovství na předválečném východoslovenském venkově je popisováno spíše v intencích jednostranného paternalismu, kdy si Romové zvali za kmotry bohaté sedláky, kteří pak „svoje“ romské rodiny podporovali.² Zmínka paní Sivákové zatím čeká na ověření v matričních záznamech, nicméně vzájemné kmotrovství by bylo v tomto kontextu zajímavým rozšířením takového obrazu. Ovšem i vyprávění paní Sivákové odhaluje spíše lokální paternalismus než rovné vztahy Romů s Neromy. Desetiletá Zuzana Siváková chodila za naturálie pracovat na pole neromských vesničanů. Zcela konkrétně pak narušuje obraz harmonických vztahů vyprávění Jána Horvátha zveřejněné v knize *Po Židoch Cigáni* (Hübschmannová 2005: 451–469). Ján Horváth, bratr paní Sivákové, strávil za války půl roku v pracovním táboře na Petiči a odtamtud byl odveden do pracovního tábora v Dubnici nad Váhom:

„Přišli četníci. Předseda povídá, že je třeba dát někoho do tábora. A gádžové co? Koho poslat do tábora? Které chlapy? Jen Cikány, gádže ne. Mně bylo asi šestnáct let – četníci: Jde se!‘ Do Svidníka k odvodu a ze Svidníka do Hanušovců na Petič. [...]

Můžu se zeptat, kolik Romů od vás vzali do tábora?

Od nás nevzali nikoho. Já jsem z Miroľe, můj tatínek byl kovář. V Miroľi jsme byli jenom jedna romská rodina. Můj tatínek, maminka, bratři, sestry, tři bratři, čtyři sestry. Já se narodil v Miroľi, tatínek se taky narodil v Miroľi. Měl mezi sedláky velikou vážnost, protože ve vsi byl jediný kovář a to byl můj tatínek. Vyráběl sedlákům všechno, co potřebovali. Mého nejstaršího bratra chtěli vzít do tábora, ale nevzali ho, protože měl přeraženou nohu.“ (Hübschmannová 2005: 452–453)³

² Např. viz Lacková (1994).

³ Originál: *„Avile o phandle. Phenda o precdas, kaj te del andro taboris varekas. No ta o gadže so? Kas dena andro taboris? Sarve muršen? Romen! Gadžen na. Mange sas asi dešušov berš, o phandle: ‚Džas!‘ Svidniikate pro odvod a Svidniikatar Hanušovcate, pro Petičis. [...] Šaj phučav, keci Romen ile andro taboris kbatar tumende? J. H.: Kbatar amende na ile niikas. Me som Mirolatar, miro dad sas chartás. Amen samas Mirolate ča jekh romaňi famiľja. Miro dad, miri daj, mire phrala, mire pheňa, trindžene phrala, štardžeňa pheňa. Me uľilom Mirolate, the miro dad uľila odoj. Les sas bari paľiv maškar o gadže, bo sas ča jekh chartás andro gav jou, miro dad. Kerelas lenge, le gadženge sa, so lenge kampelas. Mire phrales kamle te lel, le jekhhphurederes, ale na ile les, bo leste sas phago pinđro.“* (Hübschmannová 2005: 461–2)

Odvedení Jána Horvátha se ve vyprávění Zuzany Sivákové neobjevuje, stejně jako se ztrácí ve vyprávění dalších potomků této rodiny. Narativy se obvykle přidržují obrazu významného postavení rodiny mezi neromskými vesničany v Mirole a harmonických vztahů s nimi. Jedním z důvodů může být i to, že jsem se nesetkával a nehovořil s příimými potomky právě Jána Horvátha, kteří již vyrůstali převážně v Čechách. To, že se internace jednoho z příbuzných v pracovním táboře vytrácí z narativů „mirolských“ Romů, je možné vidět i ve světle toho, co popsal Scheffel (2014: 144–145) pro situaci Romů ve Velkém Šariši. Tamní Romové vytěsňují ze svých narativů válečné zkušenosti, na kterých se negativním způsobem podepsali i jejich neromští sousedé. Podle Scheffela tak činí v rámci všeobecné pragmatické snahy předcházet lokálnímu interetnickému konfliktu a zachovat si tak postavení Romů, kteří jsou se svými neromskými sousedy zadobře. Těžko lze srovnávat situaci Romů za války v Miroli a ve Velkém Šariši, kde byla Romům zbourána osada a byli vyhnáni na kopec daleko od obce. Ovšem tendence „mirolských“ Romů kapitalizovat v narativní podobě dobré postavení svých předků v (před)válečné Miroli je zřejmá. Příběh Roma, který byl neromskými vesničany vydán do pracovního tábora, do takového narativu nezapadá.

Ján Horváth o svém otci, Michalu Grundzovi, uvádí – stejně jako další potomci tohoto mirolského kováře –, že si ho neromští vesničané vážili, protože v obci už žádný jiný kovář nebyl. Poválečný výpis záloh na náhradu válkou způsobených škod⁴ však vedle Michala Grundzy (č. d. 32, uvedený jako „kovař“) odhaluje ještě jméno jiného kováře – Peter Kurečko „kovač“ (č. d. 33). To by mohlo naznačovat, že zde fungoval stejný model, jaký pro postavení romských kovářů popsala Hübschmannová, kdy na vesnici byl vedle neromského kováře ještě kovář romský, který byl určen na „cikánskou práci“ a z podstaty svého postavení „Cikána“ dostával méně zapláceno (Hübschmannová 1998: 238–239).

Datace příchodu Romů do obce Miroľa zůstává nejistá. Dle soupisů Romů z druhé poloviny 18. století, které pro tuto obec zpracovala Tkáčová, zde nežila v letech 1774, 1775, 1780, 1781, 1782, 1783 ani 1784 jediná romská rodina. V roce 1785 byla zapsána rodina jedna. Tkáčová ovšem v komentáři uvádí, že „[p]o nahliadnutí do súpisov sa dá ľahko zistiť, že takmer všetky rómske rodiny zotrvali na jednom mieste najviac niekoľko rokov, a potom migrovali ďalej“ (Tkáčová 2016: 139). Další zmínku o Romech v obci Miroľa lze nalézt u Jurové (2002: 20, zvýraznil autor), která uvádí, že „[n]a dokreslenie informácií o zakladaní osád v 18. storočí i skôr možno uviesť prieskum Národopisného ústavu SAV zo začiatku 50. rokov, ktorý dodnes nebol spracovaný a publikovaný [...] [o]kres Svidník uviedol, že **Rómovia žijú od nepamäti** v obciach **Miroľa**, Krajná Poľana, Nižný Komárnik, Krajná Bystrá, Ladomírová, Hunkovce, Šemetkovce, Kapišová, Svidnička, Svidník, Mlynárovce.“

4 Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník, „II. Preddavok. Soznam poškodených obce Miroľa, okres Svidník, ktorým sa poskytuje II. preddavok na náhradu vojnových škôd.“ Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945–1950(1951), krabice 9, inv. č. 41, sign. č. 3841/1946.

Konkrétnější informace o původu Romů v obci Miroľa se v písemných pramenech zatím zjistit nepodařilo. Anna Karalová (roz. Siváková, *1950), dcera paní Sivákové, při vzpomínkách na vyprávění svých předků uvádí, že jejího dědečka Michala Grundzu, který pocházel z Mestiska (okr. Svidník), si pozvali do Miroľe jako kováře. Usadit se tam měl i s Terezii Horváthovou (*1890, dle Anny Karalové původem z Krajné Poľany). Ján Sivák potvrzuje, že Michal Grundza byl v Miroľi *pristáš*, ale Terezia Horváthová měla podle něj pocházet přímo z Miroľe. Výpovědi se shodují v tom, že tato rodina měla dřevěný dům několik set metrů od vesnice pod lesem, později i druhý, ve kterém žila jejich dcera Anna Grundzová (*1919)⁵ se svým mužem Jánem Gáborem (*1925). Ti spolu dle soupisu „práceschopných cikánů“ z roku 1948 měli čtyři děti.⁶ Zda se Michal Grundza a Terezia Horváthová vzali, není jisté, v každém případě některé z jejich dětí zdědily příjmení po matce a některé po otci. Víme tedy například, že paní Siváková se jmenovala za svobodna Horváthová, stejně jako její již zmiňovaný bratr Ján Horváth a sestra Julia Horváthová. Ta by dle archivních pramenů měla být onou sestrou, o které paní Siváková uvádí, že žila za války v Prešově na Solivaru. Další sourozenec, Štefan Horváth (*1930), se stejně jako paní Siváková po válce odstěhoval do Nižného Komárniku. Jiný bratr, Michal, o kterém paní Siváková rovněž vypráví, se jmenoval po otci Grundza. Po otci zdědil i kovářské řemeslo a odstěhoval se do Krajné Poľany, kde se svojí rodinou dlouho byli jedinými Romy v obci. Poválečný seznam obyvatel obce Miroľa však připisuje všem shodně příjmení Grundza: Ján Grundza (*1923, výše zmíněný Ján Horváth), Anna Grundzová (*1919), Helena Grundzová (*1927), Mária Grundzová (*1928). Právě tyto osoby potvrzuje dcera paní Sivákové jako sourozence své maminky. V soupise je uvedená i maminka Terezia Grundzová (*1890).⁷

Rodina kováře Michala Grundzy měla mít vážené postavení také mezi Romy v okolí. Ti k nim chodili i pro jídlo, především pro švestky, kterých měla rodina okolo domu plno. Dle vyprávění paní Sivákové měla rodina rovněž poskytovat útočiště Romům (zmiňuje Nižný Komárnik a Krajnou Bystrou), kteří se skrývali za války. Samotná obec Miroľa však, stejně jako většina dalších vesnic svidnického okresu, byla na konci roku 1944 tvrdě zasažena osvobozeneckými boji. Dle vyprávění paní Sivákové byli všichni obyvatelé obce, Romové i Neromové, evakuováni. Sled dalších událostí není z vyprávění paní Sivákové zcela jasný. Její rodina skončila až u sestry v Prešově na Solivaru (vzdáleném 74 km od Miroľe), nějakou dobu se také skrývala v lesích. Zvláštní pozornost si zaslouží zmínka o obci Kuková, a to proto, že právě v této obci se setkává svědectví několika dalších pamětníků.

5 Na jiném místě uvedeno datum narození 1929.

6 Štátny archív v Prešove - pracovisko Archív Svidník, „Soznam práceschopných cigánov v obci Miroľa“, Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945-1950(1951), krabice 10, inv. č. 42, sign. č. 3274/1947.

7 Štátny archív v Prešove - pracovisko Archív Svidník, „Soznam ľudí od 18 roko[v] do 60 rokov“, Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945-1950(1951), krabice 9, inv. č. 41, sign. č. 3371/1946.

„Byli jsme evakuováni, skončili jsme až v Prešově. Tam jsem měla sestru, na Solivaru, tak tam jsme byli. Ale bylo tam ještě více Romů než nás, tak jsme odtamtud odešli, přišli jsme do Kukové. V Kukové byla spousta Romů v takové velké stodole, kam dříve Romové chodili. Gádžové chodili za prací. Přišli jsme tam, vzal nás tam k sobě tatův jak kdyby zeť. Tak tam jsme byli kolik, možná tři nebo čtyři týdny a pak už jsme se vydali domů.“

Vlastivědný slovník obcí na Slovensku o Kukové uvádí, že „[o]d 16. do 19. stor. [...] mali v obci majetky Bánovci. [...] Obyv., početní želiari, sa zaoberali poľnohospodárstvom, tkáčstvom, kožušníctvom a výrobou kolovrátkov. V 19. stor. boli tu početné sady. – Za I. ČSR bol v obci veľkostatok s liehovarom [...] a 3 vodné mlyny. Obyv. pracovali na veľkostatku, zaoberali sa chovom oviec, tkáčstvom, kožušníctvom a výrobou drev. výrobkov.“ (1977: 118). Na internetových stránkách obce se uvádí, že „[r]odina Bánovcov [...] vlastnila skoro polovicu chotára obce, liehovar a kaštieľ, v ktorom rodina bývala. **Na týchto poliach pracovali celé rodiny poddaných a pri zákazkových prácach ako bola žatva, prichádzali na konských vozoch pracovať ľudia z chudobných dedín spod Dukly, z Komárnika a z Krajnej Bystrej.** Za prácu im platili naturáliami (zrno, zemniaky, ošípané). Časť poddaných bývala **v typickom kukovskom dome dlhom asi 50 metrov**, kde mala každá rodina predsieň, komôrku a jednu väčšiu izbu. Ostatní bývali prevažne v drevených domčekoch zo slamenou strechou“ (zvýraznil autor).⁸

Uvedený úsek pak doplňuje vyprávění paní Karalové, která za války do Kukové přišla z Kapišové:

„My jsme byli evakuováni v Kukové. [...] Tam jsme byli, tam jsme pracovali, taková holčička jsem byla, sbírali jsme brambory pro toho pána. Tam jsme byli, tam byla taková stodola. Tolik lidí! Byli jsme ostříhání dohola. Ani bys neřekl, kdo je žena a kdo muž, jedině, že bys ji chytil za prso, nebo co. Tak bys poznal, že je to žena. A jinak jedině muž. Protože jsme byli ostříhání. Já vím, už je mi kolik let, a já si to pořád pamatuju, tehdy mi bylo patnáct.“⁹

8 Stať o historii Romů na internetové stránky obce Kuková zpracoval Branislav Gellbart, student *Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave*. Pro jím uvedené tvrzení se bohužel nepodařilo dohledat primární zdroj. Dostupné z: <http://www.kukova.ocu.sk/sk/index.php?id=3> [cit. 21. 7. 2016].

9 Nahrávka č. 2015-02-27-01. Rozhovor s Máriou Karalovou, vedl Jan Ort v Kapišové 27. 2. 2015. Originál: „*Amen samas vakimen Kukovate. [...] Kodoj samas, kodoj kerabas, kajsi čhajori somas, amen kidahas o bandurki le rajeske. Kodoj samas, te balanda esas, kajcik ľudos. Samas strihimen doholu. Ani na phendalas, že savi romni kodoj, savo murš. Chobaj te chudehas čučatar, abo so, no ta džanebas, že Romni. A kavka ča o murš. Bo oda strihimen. Ha, samas. [...] No ta kodoj kajso raj esas, kaj gejlam kodoj te kerel paš leste. Kerabas. No ta gejlam cala famelija, sa gejlam kodoj. [...] Me džanav. Me imar kajcik berš a me mange pamecinav, ča petnact roki mange esas.*“

Na Kukovou vzpomíná i Mária Horváthová z Hunkovců, která se po válce vdala za Jána Horvátha, bratra Zuzany Sivákové:

„A tak jsme se rozdělili, jedni šli sem, jiní šli tam, třetí tam – no já šla s otcem, teta, strýc – bylo nás asi deset. Přišli jsme k nějakým Romům v Kukové. Byli to hodní lidé, povídají: ‚Máme tady dole takový domek a tam vás necháme. Tam můžete být.‘ A tak jsme tam byli, dokud neskončila válka. Byli jsme tam asi půl roku. Chodili jsme dělat po sedlácích, protože tady byl ještě klid. Chodili jsme vybírat brambory, já chodila příst na kolovrátku, vřetenko, vyšívala jsem, moje maminka a babička taky vyšívaly.“ (Hübschmannová 2005: 458)¹⁰

Na poznámku Zuzany Sivákové „*kodoj phirkernas o Roma varekana*“ / „tam dřív Romové chodili“ navazuje výpověď Zuzany Horváthové, která poukazuje na to, že se do Kukové chodilo pracovat ještě před válkou. Paní Zuzana Horváthová před válkou vyrostla v Kapišové a po válce se vdala do Nižného Komárnika:

„Gádzové utíkali do Ruska, všude, kam to bylo možné, tam utíkali. My jsme šli do Kukové. Tam bydleli všichni Romové z Kapišové. [Dříve] tam chodili pracovat, tam byl takový pán, takový bohatý. Tak chodili sbírat brambory a bydleli tam. On jim dával jídlo. Pracovali tam a na zimu přicházeli domů. Byly to takové malé dřevěné domy. Tak po třech, čtyřech rodinách byli v těch domech. Tam bydleli. Žili, jak jen to bylo možné. [...] Tam byli kapišovští, to ještě nebyla válka. A oni tam odešli dřív a tam pracovali. Sbírali brambory, protože jich bylo spousta zasazeno. No tak my jsme tam přišli a taky jsme chodili pracovat. Byli jsme tam celé léto, domů jsme přišli až na zimu. A už gádzové hnali Romy pryč, tak jsme šli všichni domů. Přicházeli jsme bosí, byl sníh, bosí z Kukové až do Kapišové. I hladoví, bosí, přišli jsme domů, malinký dům, obrytý, obděláný byl. A byla v něm zima. No uprostřed domu rozdělali oheň, a okolo toho všichni seděli a i tak spali. Nebylo co jíst, byli jsme hladoví.“¹¹

10 Originál: „*No avka amen rozdelindam, jekh gele adaj, aver gele kadaj, trito gele kadaj – no me gelom le dadeba, e cetka, o ujcs – asi deš džene samas. Avlam ke jekh Roma Kukovate. O Roma sas lačbe, phenen: Amen hin kadaj tele ajso kber, ta odoy tumen mukbaha. Kodoj avna. Ta kodoj samas, mindig pes na skončinda e vojna. Odoj samas das jepas berš. Amen phirabas pal o gadže te kerel, bo odoj mek sas cichones. Ta phirabas lenge o bandurki te kidel, me phiravas pre koja kolovratka te katel, katli, avrisivavas, e daj miri phirlas, e baba phirlas te avrisivel*“ (Hübschmannová 2005: 467).

11 Nahrávka č. 2015-04-13-01. Rozhovor se Zuzanou Horváthovou, vedl Jan Ort 13. 4. 2015 v Krajné Polané. Originál: „*O gadže denašenas andre Rusko, vřadzík, kaj sas hodno, ta denašenas. No amen gejlám Kukovate. Odoj bešenas o Roma Kapišovakere savore. Phirnas te kerel, kodoj kajso sas raj, kajso barvalo. Ta phirnas o bandurki te kidel. Ta odoj bešenas. A jon delas len te chal. No. Ta kernenas odoj a palik imar avnas khere pro jevend. No kajse kherora sas kaštune, ciknore. Ta po trin po štar famelijji, andre kola kherora esas. Bešenas. Ta dživnas sar hodno sas. [...] Kodoj sas Kapišovakere, mek na sas vojna. A jon gele sigeder odoj, ta odoj kernas. A o bandurki kidenas, bo sas but sadzimen. No ta amen avilam odej, ta phirabas tiž te kerel. Ta samas kodoj calo nilaj, až jevende avlam khere. No imar o gadže tradne le Romen avri, taj gejlám khere savore. Avabas pindrang, jiv sas, pindrang, Kukovatar dži Kapišovate. The bokhale, the pindrang, avlam khere, kheroro ciknoro, orijimen, obkerdo sas. Ta šil andro kber sas. No maškar o kber thovnas jagori, the kbatar koja jagori bešenas sako, the kodoj sovnas. Na sas so te chal, bokhale.*“

Nižný Komárník

Na některých místech rozhovor s paní Zuzanou Sivákovou přechází k odkazům na válečné události v obci Nižný Komárník. Jsou to zejména pasáže, ve kterých výrazněji promlouvá syn paní Sivákové, Ján. Do Nižného Komárnika lze ale lokalizovat i některé výpovědi paní Sivákové.

„A on si tam udělal takový bunkr a tam zůstal. A měl spoustu zbraní. Tak pořád střílel, na nic se neohlížel, střílel. Byli tam partyzáni, postupovala česká legie a on takhle střílel. Ale když ho chytili, tak ho přivázali za tank a tak ho táhli až na Duklu a z Dukly zpátky. Pak ho hodili dolů ze svahu, už byl zabítý.“

Uvedená pasáž, ve které paní Siváková mluví o jednom z německých vojáků, by mohla odkazovat k dlouhým bojům o vrch Obšár, které se v Nižném Komárníku odehrávaly v říjnu a v listopadu 1944. Následující úryvek je převzatý z kroniky obce Nižný Komárník, jedná se ovšem o téměř doslovný přepis úryvku ze slovenské verze knihy *Z Buzuluku do Prahy* Ludvíka Svobody (1985: 176). Zvýrazňuji pasáž, kterou lze s velkou opatrností a bez jasnějších podkladů dát do souvislosti s výpovědí paní Sivákové:

„Po dobytí Dukelského priesmyku 6. októbra 1944 nebolo času na rozjímanie nad víťazstvom. Pred nami stal nepriateľ. Na všetkých stranách, cestách, v lesoch – všade boli vtedy desaťtisíce mín. Nimi fašisti po nedobrovoľnom ústupe od hraníc na vopred vybudované pozície posiali celý kraj. Nepriateľ sa zbesilo bránil. Fašisti na každý útok spustili mohutnú paľbu z Obšáru a z výšiny 531 západne od Nižného Komárnika. Robilo sa všetko možné, aby sa situácia zlepšila. Obšár vzdoroval. Jedinečné pozorovacie schopnosti jeho obrancov a sústredená paľba zo všetkých zbraní, ktoré naše delá a mínométy nestihli umlčať, to bola neprekonateľná hradba. Na Obšári, na severozápadných svahoch tejto dominujúcej výšiny, mali fašisti množstvo bunkrov. Z nich ovládali celé údolie Nižného Komárnika. **Jeden bol obzvlášť nebezpečný. Priamou paľbou de-lostrelectva sa zneškodniť nedal. Bol pred ním hustý les. K bunkru sa nemožno priblížiť, nepriateľ tam mal rozmiestnených veľa guľométov, ktorými bránil prístup k pevnostke, terén silne zamínovaný. Dvakrát sa pokúsil Petras so skupinou vybraných ľudí dostať sa k bunkru a zneškodniť ho. Nepodarilo sa.**“ (Kronika obce Nižný Komárník, ďalej jen N. K., s. 19, zvýraznil autor)¹²

Obec Nižný Komárník byla v listopadu 1944 během bojů o vrch Obšár (jehož součástí je Sivákovou zmiňovaný kopec Čerešňa) téměř kompletně vypálena.¹³ Konkrétní osudy komárnických Romů za války nejsou známy, podle výpovědi

12 Zápis do kroniky byl proveden až po změně kronikáře, která proběhla 12. 2. 1988.

13 Podrobnější popis bojů o vrch Obšár uvádí ve své knize tehdejší armádní generál Ludvík Svoboda (1985: 176–181).

neromských vesničanů a mladší generace Romů se měli Romové schovávat v leších a u příbuzných v jiných vesnicích. Neromští vesničané se naproti tomu často skrývali přímo ve vesnici ve sklepích. Kronika obce rovněž uvádí, že „[p]očas hlavných bojov o kótu 532 Obšár boli občania obce evakuovaní do Pol[s]ka – Krolika, Dukli ap“ (Kronika obce N. K., s. 25). Ján Sivák v otištěném rozhovoru zmiňuje aktivní účast místních v armádě a vyzdvihuje jednoho z Romů:

„No a to byli i Romové odsud, co byli ve válce, bojovali. Byl takový jeden Rom, ten už dávno zemřel, ten bojoval ještě v první světové válce. Byl odsud, z Komárnika. Co byli muži odtud, tak bojovali, mladí kluci. Já si to nepamatuju, protože co já... Ale poslouchali jsme to, co povídali staří Romové.“

Jedná se patrně o Alexandera (Šándora) Kraku, který je uveden v kronice obce Nižný Komárnik:

„Po ústupu fronty sa občania obce dobrovoľne prihlásili do 1. česko-slovenského armádného zboru, ktorému velil generál Ľudvík Svoboda. Z obce doň vstúpili: Peter Chocholák, Ján Janek, Štefan Čajník, Peter Leščišín, Vasiľ Grešlík, Vasiľ Vachna, Michal Jurčo, **Šándor Kraka**, Ján Skarupa, Ján Jurčišín, Vasiľ Sičák, Andrej Jurčišín, Derco Peter. Štyria z nich v boji o Liptovský Mikuláš padli.“ (zvýraznil autor)

Zmínku o Alexanderu Krakovi jsem našel rovněž v archivních záznamech, podle nich zemřel 21. 7. 1945 u Ružomberoku.¹⁴ Záznam o jeho úmrtí je nadepsán jménem Alexander Kroka, ostatní informace, včetně místa úmrtí a jmen rodičů, se však shodují s výpověďmi komárnických Romů, a tak se jedná zřetelně o stejnou osobu. O stejné osobě vypovídají komárníci Romové jako o „Šándorovi“, což je varianta křestního jména „Alexander“ zaznamenaná i v uvedeném úryvku z kroniky.

Není zcela jasné, zda poznámka paní Sivákové o tom, že „Němci celou vesnici zapálili“, směřuje k Miroli nebo k Nižnému Komárniku. O obci Miroľa víme z *Vlastivedného slovníku obcí na Slovensku*, že byla v roce 1944 „značne poškodená“ (1977: 254). Obec Nižný Komárnik však byla takto vypálena zcela jistě:

„Nemci pri ústupe 6. októbra 1944 v noci zapálili obec Nižný Komárnik, ktorá vtedy mala 50 drevených domov, zväčšia pokrytých slamou a šindľom. Okrem pár domov všetko zhorelo do základov, ostali trčať iba komíny a pece so sporákmi. Obyvatelia obce sa z lesov vrátili na zhoreniská a ukrývali sa v pivniciach pod zhorenými domčekami. V nočných hodinách zo svahu Obšáru schádzali do obce Nemci, násilím brali od občanov potraviny a civilov zabíjali. V októbri 1944 zastrelili Máriu Jurčišínovu, pretože nechcela dať kravu – živiteľku rodiny. Každý deň do obce padali delostrelecké a mínometné granáty,

14 Štátny archív v Prešove - pracovisko Archív Svidník, „*Smrtný pád Alexandra Kroka*“ [sic!], Obvodný úrad MNV v Krajnej Polane 1945-1950(1951), krabice 9, inv. č. 41, sign. č. 1709, 1734/1946.

ktoré usmrtili jedenásť ľudí. Traja starší občania zomreli od hladu. Štyria zahynuli na mínovom poli, štrnásť ich bolo ranených a Jana Jurča Nemci obesili. Pri pade delostreleckého granátu črepinou usmrtená bola Zuzana Šutáková. Jej dieťa, ktoré mala na rukách, ostalo naživu.“ (Kronika obce N. K.: 22–23)

Život po válce

Rodina paní Sivákové se po válce vrátila do značně zničené obce Miroľa. Seznam „poškozených [...], kterým sa poskytuje II. preddavok na náhradu vojnových škôd“ ze 7. 11. 1946 přiznává kovářovi Michalovi Grundzovi (č. d. 32) zálohu na movitosti ve výši 9.000 Kčs. Pro srovnání uvádím, že zálohy neromských vesničanů se pohybovaly mezi patnácti a třiceti tisíci československých korun. Naproti tomu „kováč“ Peter Kurečko měl přiznanou zálohu ve výši 5.000 Kčs.¹⁵ Jiný poválečný seznam uvádí, že dům rodiny Michala Grundzy v hodnotě 10.000 Kčs byl poškozen z 20% a náklad na obnovu činí 1.000 Kčs. Stejný seznam poskytuje informaci, že jeden člen této rodiny byl v odboji (zaškrtnuto v kolonce nazvané „koľko členov bolo v odboji“). Jedná se patrně právě o Jána Horvátha, který tři dny po návratu domů z pracovního tábora v Dubnici nad Váhom šel do armády, o čemž víme pouze z jeho vyprávění:

„No potom z Dubnice – tam jsem byl taky půl roku – z Dubnice mě vzali do Ilavy k odvodu. Pustili mě na tři dny domů a do armády jsem šel v Trnavě. Z Trnavy do Bratislavy a tam už byli Němci a odzbrojili nás. Odtamtud jsem utekl, doma jsem byl asi dva měsíce, znovu jsem dostal povolávací lístek, narukoval jsem do Nitry, z Nitry do Komárna, z Komárna až do Chebu.“ (Hübschmannová 2005: 453)¹⁶

Hübschmannová (tamtéž: 453) k tomu v poznámce dodává: „Komárno leželo na území okupovaném za války Maďarskem, teprve po květnu 1945 se opět vrátilo Československu. Že byl pan J. Horváth přeložen do Komárna, a pak dokonce do Chebu, svědčí o tom, že k jeho poslední vojenské službě muselo dojít až po konci války.“

Paní Siváková popisuje poválečnou chudobu, kdy Romové i Neromové byli nuceni jíst maso z uhynulých koní. V poválečných soupisech obyvatel obce Miroľa rodina Michala Grundzy ještě figuruje,¹⁷ jednotliví členové rodiny ale obec

15 Štátny archív v Prešove - pracovisko Archív Svidník, „II. Preddavok. Soznam poškozených obce Miroľa, okres Svidník, ktorým sa poskytuje II. preddavok na náhradu vojnových škôd.“ Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945–1950(1951), krabice 9, inv. č. 41, sign. č. 3841/1946.

16 Originál: „No palís Dubňicatar – odoj tiž somas jepaš berš – Dubňicatar man ile Ilavate pro odvod. Mukle man trin dīves khēre a gejlom pro slugadžipen Trnavate. Trnavatar Bratislavate, a odoj imar avle o Němci, ta amen odzbrojinde. No odarig denašlom khēre, somas khēre asi duj chon, palís chudňom povolávací listek, palís narukindom Nitráte. Nitratar Komarnate, Komarnatar Cheboste“ (Hübschmannová 2005: 462).

17 Štátny archív v Prešove - pracovisko Archív Svidník, „Soznam ľudí od 18 roko[v] do 60 rokov“, Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945–1950(1951), krabice 9, inv. č. 41, sign. č. 3371/1946.

záhy opustili. Syn Michal Grundza, který si ještě v Mirolí vydělával jako muzikant, odešel do Krajné Polány, kde se živil jako kovář. Ján Horváth se odstěhoval do Hunkovců za svojí ženou Máriou, po smrti jeho matky odešli do Prahy. Štefan Horváth se oženil do Nižného Komárniku, kde se rovněž věnoval kovářskému řemeslu a přivydělával si i jako muzikant. Júlia Horváthová už před válkou žila v Prešově na Solivaru, Anna Grundzová, která ještě po válce žila se svým manželem Jánem Gáborem v Mirolí, se rovněž záhy odstěhovala do Čech. Další sestry se podle Anny Karalové vdaly za Neromy do Čech (Duchcov). Podle Jána Siváka se tyto sestry měly do Čech dostat díky tomu, že si vzaly za muže neromské vojáky z Čech, kteří v oblasti dnešního svidnického okresu sloužili v armádě.

Otec rodiny, kovář Michal Grundza, zemřel patrně záhy po válce. Peter Horváth (*1967) vzpomíná na vyprávění svého otce Štefana Horvátha, podle kterého musel Štefan se svým bratrem Michalem Grundzou po smrti jejich otce Michala Grundzy st. jít hrát na svatbu ve vesnici, aby si vydělali na jeho pohřeb. Matka rodiny, Terezia Grundzová, se po smrti manžela odstěhovala do Hunkovců ke svému synovi Jánovi, kde také v polovině šedesátých let zemřela. Samotná Zuzana Siváková měla po válce sloužit u Neromů v Krajné Polaně a okolo roku 1950 se vdala do Nižného Komárniku za Jána Siváka st. (1929–1989), se kterým měla dvě děti – Jána a Annu. Velkou část života pak, stejně jako mnozí další Romové z okolí, pracovala na pile v Krajné Polaně. Paní Siváková se těšila váženému postavení i mezi Romy v Nižném Komárniku, považovali si jí také neromští sousedé, se kterými udržovala přátelství.¹⁸ Postavení Zuzany Sivákové ve vesnici lze ilustrovat krátkým komentářem jejího synovce Jana Grundzy (*1960): „Ona Zuzka chodila do kostela, gádzové ji nebrali jako je [ostatní Romy], vůbec.“¹⁹

Závěr

Příběh paní Sivákové ilustruje dobré vztahy Romů s okolním obyvatelstvem, na které mnozí Romové dodnes odkazují. Paní Siváková takové vztahy dokládá postavením své rodiny v předválečné Mirolí, kde se udržovaly vzájemné kmotrovské vztahy i přátelství s děvčaty ve vesnici. Ve svém vyprávění se současně snaží narušit ostrou hranici mezi Romy a Neromy, jejichž válečné osudy na několika místech spojuje. Evakuace, skrývání i bídná situace po válce se týkala všech, Romů i Neromů.

18 Paní Sivákové je věnována velká pozornost v reportáži Daniely Obšasníkové, která vyšla v časopise *Romano nevo lil* (Obšasníková, D. 2010. Reportáž: O pani vode a priesračne čistých vzťahoch. Ako v rozprávke. *Romano nevo lil*).

19 Nahrávka č. 2015-06-02-02. Originál: „*Joj e Zuzka phirlas andre khangeri, la o gadže kavka na kidenas sar len, vôbec.*“

Takto vystavěný narativ zastupuje motiv dobrých vztahů s neromskými vesničany, se kterým je možné se v okolních vesnicích setkávat běžně. Takový motiv může fungovat buď odkazem na původ – *mirolakere Roma* / „mirolští Romové“, odkazem na současnou příslušnost k vesnici – např. *komarňiakere Roma* / „komárniční Romové“, ale i odkazem na okres s vymezením vůči více či méně konkrétní kategorii „problémových Romů“ – *amen o Roma andre svidňiakero okresis* / „my, Romové ve svidnickém okrese“. Spolu s historickou kontinuitou dobrých vztahů s neromskými vesničany však vyprávění odhaluje i kontinuitu asymetrie lokálního paternalismu. Paní Siváková vyrůstala v domě několik set metrů za vesnicí, do školy nechodila, protože neměla v čem, a už jako malá chodila pracovat za naturálie k neromským vesničanům na pole. Stejně tak po válce sloužila u Neromů v Krajné Poľaně.

Neměli bychom se ovšem spokojit s obrazem pasivní úlohy místních Romů, kterým stačí příběh dobrých vztahů s neromskými vesničany. Dle výpovědi sama paní Siváková aktivně vystupovala proti lokálním (resp. státním) politikám vůči Romům. Vystupovala proti snahám o přesunutí romské osady v Nižném Komárniku (dle archivních dokumentů se přesunutí, respektive likvidace romské osady plánovalo opakovaně od začátku šedesátých let), stejně jako se bránila výstavbě *obecních bytů nižšího standardu* začátkem nového tisíciletí, o kterých je řeč ke konci rozhovoru otištěného na předchozích stranách. Doplnující ilustrací aktivního přístupu na příkladu rodiny paní Sivákové je příběh její dcery (výše zmíněné Anny Karalové), která se po roce 1989 se svým mužem Michalem Karalou rozhodla vstoupit do Romské občanské iniciativy, a aktivně se tak podílet na zviditelnění romského hlasu na vyšší politické úrovni.

Prameny

Archivní zdroje

Kronika obce Nižný Komárnik (uložená na obecním úřadě obce Nižný Komárnik)
Štátny archív v Prešove – pracovisko Archív Svidník

„II. Preddavok. Soznam poškodených obce Mirola, okres Svidník, ktorým sa poskytuje II. preddavok na náhradu vojnových škôd.“, Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945–1950(1951), krabice 9, inv. č. 41, sign. č. 3841/1946.

„Smrtný pád Alexandra Kroka“ [sic!], Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945–1950(1951), krabice 9, inv. č. 41, sign. č. 1709, 1734/1946.

„Soznam práceschopných cigánov v obci Mirola“, Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945–1950(1951), krabice 10, inv. č. 42, sign. č. 3274/1947.

„Soznam ľudí od 18 roko[v] do 60 rokov“, Obvodný úrad MNV v Krajnej Poľane 1945–1950(1951), krabice 9, inv. č. 41, sign. č. 3371/1946.

Nahrávky z archivu Semináře romistiky

2012-05-24-01 – Zuzana Siváková (*1932, Miroľa – † 2014, Nižný Komárnik)
Nahrál Pavel Kubaník, Nižný Komárnik, 24. 5. 2012, romsky

2015-02-27-01 – Mária Karalová (*1928, Kapišová)
Nahrál Jan Ort, Kapišová, 27. 2. 2015, romsky

2015-04-13-01 – Zuzana Horváthová (*1931, Medvedie)
Nahrál Jan Ort, Krajná Poľana, 13. 4. 2015, romsky

2015-06-02-02 – Ján Grundza (*1960, Krajná Poľana)
Nahrál Jan Ort, Nižný Komárnik, 6. 2. 2015, romsky

Internetové zdroje

História obce Kuková na internetových stránkách obce Kuková. Dostupné z:
<http://www.kukova.ocu.sk/sk/index.php?ids=3> [cit. 21.7.2016].

Literatura

- Hübschmannová, M. 1998. Economic stratification and Interaction (Roma, an Ethnic Jati in East Slovakia). In: *Gypsies: an interdisciplinary reader*. New York: Garland Publishing, 233–270.
- Hübschmannová, M. 2005. *Po Židoch cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939–1945*. Praha: Triáda.
- Jurová, A. 2002. Historický vývoj rómských osád na Slovensku a problematika vlastnických vztahů k půdě („nelegálne osady“). *Človek a spoločnosť*, 5 (4), 13–43.
- Lacková, E. 1994. Gadžikane kirve Bara Šarošate. (Selští kmotři ve Velkém Šariši.) *Romano džaniben*, 1 (3), 53–54.
- Obšasníková, D. 2010. Reportáž: O pani vode a prieszračne čistých vzťahoch. Ako v rozprávke. *Romano nevo ľil*. Dostupné online: http://ec.europa.eu/employment_social/2010againstopoverty/export/sites/default/downloads/Topic_of_the_month/SK_Thematic_article6_Reportage_about_relations_with_Roma_people_in_Nizny_Komarnik.pdf [cit. 21. 7. 2016].
- Sadílková, H. 2015. Nad svědectvím paní Anny Surmajové. *Romano džaniben*, 22 (1), 125–132.
- Sadílková, H. 2016. *Poválečná historie Romů ve vzpomínkách pamětníků: Možnosti rekonstrukce poválečné migrace vybrané skupiny Romů ze Slovenska do českých zemí*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Dějiny a kultury zemí Asie a Afriky.
- Scheffel, D. 2014. Belonging and domesticated ethnicity in Velký Šariš, Slovakia. *Romani studies*, 25 (2), 115–149.
- Svoboda, L.; Remeš, V. 1985. *Z Buzuluku do Prahy*. 9. vyd. Praha, Mladá fronta
- Tkáčová, A. 2016. *Rómovia v abovskej, šarišskej a turnianskej stolici v druhej polovici 18. storočia*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II*. díl. 1977. Bratislava: Veda.